

Р. – Южнорусскія грамоты, собранныя Владим. Розовымъ. Т. 1. – К., 1917. – 176 + 75 + IX с.

УГ – Українські грамоти XV ст. / підг. тексту, вст. ст. і комент. В. М. Русанівського. – К. : Наук. думка, 1965. – 164 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білан, Н. І. Структурно-стильові та лексико-семантичні особливості заповітної документації (на матеріалі духівниць кінця XVII – XVIII ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Білан Надія Іванівна. – К., 2003. – 215 с.
2. Горобець, В. Й. Адміністративна і суспільно-політична лексика / В. Й. Горобець // Історія української мови. Лексика і фразеологія / відп. ред. В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 248–269.
3. Гринчишин, Д. Г. Із спостережень над адміністративно-юридичною лексикою в українських грамотах XIV–XV ст. / Д. Г. Гринчишин // Дослідження і матеріали з української мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – Т. 5. – С. 31–52.
4. Єдлінська, У. Я. Із спостережень над формою українських грамот XIV–XV ст. / У. Я. Єдлінська // Дослідження і матеріали з української мови. – К. : Наук. думка, 1964. – Т. 6. – С. 81–90.
5. Керницький, І. М. Судово-адміністративна і суспільно-економічна лексика «Війтівських книг» XVI–XVII ст. с. Одрехови колишнього Сяноцького повіту, на Лемківщині / І. М. Керницький // Дослідження і матеріали з української мови. – К. : Наук. думка, 1964. – Т. 6. – С. 91–108.
6. Кровицька, О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір / О. В. Кровицька. – Львів, 2002. – 213 с.
7. Огієнко, І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
8. Пещак, М. М. Стиль ділових документів XIV ст. (структура тексту) / М. М. Пещак. – К. : Наук. думка, 1979. – 267 с.
9. Худаш, М. Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалі Львівського Ставропігійського братства) / М. Л. Худаш. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 164 с.

Стаття надійшла 07.03.2017 року

УДК 811.161.2'282

Наталія Дяченко

(Житомир, Україна)

e-mail: dyachenkonatali@gmail.com

НОМІНАТИВНІ ПОЛЯ НАЗВ ЧАСТИН РУКИ В УКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТАХ

У статті представлено лексеми на позначення частин руки в українських діалектах, описано їхні номінативні поля, з'ясовано мотивацію використання цих назв у вторинній для них номінативній функції.

Ключові слова: лексема, семема, говірка, соматизм, мотиваційна ознака.

Дьяченко Н. Номинативные поля названий частей руки в украинских диалектах.

В статье представлены лексемы для обозначения частей руки в украинских диалектах, описаны их номинативные поля, выяснена мотивация использования этих названий во вторичной для них номинативной функции.

Ключевые слова: лексема, семема, говор, соматизм, мотивационный признак.

Dyachenko N. Nominative title fields of hand's parts in the Ukrainian dialect.

This article presents lexemes to represent parts of hands in Ukrainian dialects, described their nominative fields, clarified motivation to use these names in the secondary for them nominative function. Nominative titles parts specificity hands reflected in the fact that: a) compared with the name of a limb – рука, which is a purely «human» names among its anatomical components mutual exchange takes place between thematic groups of vocabulary person as a biological being and animals; b) marked several cases of nomination by the same lexemes body parts generally and its components: ‘little finger’ and ‘pinky’ finger, finger and soft fingertip (the same can be said about somatisms hand, leg); c) parts of somatonomenives has phonetic variants; d) some parts of the hand are synonymous names. These individual dialects have the significant value because they can complement subdialect models with new elements, eliminating gaps in the presentation of the material caused by the differential nature of most dialect lexicographical works fragmentary coverage area, etc., and assembled so material will create a complete picture of functioning somatisms in Ukrainian dialect continuum, besides, it can be the basis for a typology dialects.

Keywords: lexeme, semema, dialect, somatyzm, motivate feature.

Соматична лексика, її семантична структура, зв'язок з іншими тематичними групами лексики є об'єктом перманентного зацікавлення лінгвістів (див. праці В. Ткаченка, В. Німчука, О. Материнської, Д. Терехової, А. Попової, В. Денисюка, Т. Чайко, Н. Лобур, Н. Скоробагатько, О. Каракуці, А. Груцо та ін.), адже з'ясування специфіки номінативних процесів усередині цієї групи лексики «сприяє глибшому розумінню ролі людського фактора в мові, розкриттю функціональної взаємодії всіх ділянок системи і структури мови» [3, с. 13].

Мета цієї розвідки – представити репертуар назв на позначення частин руки в українських діалектах, описати їхні номінативні поля, з'ясувати мотивацію використання цих назв у вторинній для них номінативній функції, а також увиразнити наддіалектну модель матеріалом, зібраним у середньополіській говірці с. Невгоді Овруцького р-ну Житомирської обл., оскільки серед соматичної лексики українських діалектів особливу цінність має матеріал, зібраний у поліських говірках – одній із найбільш архаїчних діалектних зон Славії.

Назви кінцівок та їхніх частин належать до базових соматонімів. Однак на відміну від мов, у яких активно використовуються спеціальні назви різних частин верхньої кінцівки (як нім. Hand, англ. hand ‘кисть руки,’ нім. Arm, англ. arm ‘частина руки від кисті до плеча’; чеське ruce ‘рука’, ruка ‘кисть руки’, ruceno ‘рука від кисті до плеча’), українська мова хоч і зберігає цю диференціацію, проте в мовленні вона актуалізована рідко. Тому номен *рука* часто заступає назви її частин – плеча, передпліччя, кисті та інших (пор.: *‘цїўка, ‘ц’їўка, ‘ц’івка, ‘ц’ука* – «*рука за пїастев аниж по са’мі п’лечі*» (Он, II, с. 354)). Далі проаналізуємо назви, які функціують на позначення частин руки в діалектах української мови.

Лексема *плече* позначає семми: 1) ‘частина тулуба’ *плече, пл’ече* (Он, II, с. 81), *плече, пліче* (СБГ, с. 430), *plecze, pleczi’e* (Janów, с. 167), *п’леч’і* (СЗГ, II, с. 54), ‘частина тулуба від шиї до руки’ *плече, плеч’е* (Н); 2) ‘частина одягу, що прикриває тулуб від шиї до руки’ *плече, плеч’е* (Н); 3) ‘верхня частина руки (або передньої кінцівки тварини) до ліктьового суглоба’*¹; 4) ‘рід’ *plecze, pleczi’e* (Janów, с. 167); 5) ‘частина осі воза, частина важеля’ *плече, пліче* (СБГ, с. 430), *плече, пл’ече* (Он II, с. 81); 6) ‘частина коси, що з’єднується з кіссям’ *плече, пліче* (СБГ, с. 430); 7) ‘зад сорочки’ *плече, пл’ече* (Он, II, с. 81); 8) ‘верхня пластина ярма, виконана у вигляді плахи з двома вигинами для шиї волів’ (НТЛ, с. 158); 9) ‘у вітряках кожна з двох колод, що навхрест проходять через вал і до яких кріпляться крила’ (КСПГ), 10) ‘мітка, вирізаний знак відповідної форми на вухах овець’ [4, с. 152]; 11) ‘тупий бік леза’ *п’леч’і* (СЗГ, II, с. 54); 12) ‘частина колеса, сокири’ (ПГ, с. 142). В основі вторинних значень 2, 3, 7, 8 перенесення за суміжністю; 10 – формальна подібність; значення 5, 6, 9, 12 витворилися в результаті поєднання метафоричного та функційного перенесення, наприклад, до плеча людини «кріпиться» рука, а до плеча млина – крила тощо. Появу семми ‘рід’, напевно, зумовило одразу кілька мотиваційних ознак – здатність поєднувати, доміатна для поняття ‘рід’, та сема ‘опора’, яка має яскраве вираження в структурі фразем (пор.: *відчу’вати плече* ‘мати чийось підтримку, допомогу; усвідомлювати свою єдність з ким-небудь’, *плече підставляти* ‘подавати допомогу, підтримку; допомагати, підтримувати кого-небудь’ тощо (СУМ, VI, с. 580–581)).

Показова риса мови – прагнення уникати непорозумінь – виявляється у формальних відмінностях, зокрема фонетичних та морфологічних, використання цього слова як назви відповідних частин тіла тварин:

¹ У статті використано спеціальну позначку *, яка вказує, що це значення чи лексема функціують у діалектному мовленні, хоч їх і не зафіксовано в опрацьованих джерелах.

граматичні варіанти *пл'ічо* та *пле^чча* ж. ‘передня нога свині, вище коліна; лопатка’ (СЗГ, II, с. 54, 55).

На позначення плечей використовують також назви *кос'ки* (СЗГ, I, с. 246), *кор'даки*, *кор'дакі*, *кор'коші* (СБГ, с. 223–224), *кор'коші* (пор. пол. *korkosze*) (Он, I, с. 378); *ра'мено* (*ре'мено*) (ГС, с. 161), *рамн'и*, *ре'мено* (ПГ, с. 161), *рам'є* (СБГ, с. 450), *г'ирга* (ПГ, с. 43).

Лексема *ра'мено*, *ре'мено* зафіксована зі значеннями: 1) ‘плече (людини)’; 2) ‘спина’ *ре'мено* (ПГ, с. 162); 3) ‘частина водяного колеса в млині (сполучає обід водяного колеса з (валом) віссю)’ (ГС, с. 161), *ра'мено*, *ре'мено* (СБГ, с. 450, 453); 4) ‘повздовжній валок (брусок) дерев'яної борони, у який укріплені зуби’ *раме'но* (СГНН, IV, с. 4). Фонетичний варіант *рамн'и* позначає семема ‘плече’, ‘бюст’, ‘статуя’ (ПГ, с. 161).

Значення ‘внутрішня частина плечового згину’ представлене низкою діалектних номенів: *па'ха* (СЗГ, II, с. 32), *па'фа*, *па'ха* с. 157), *раша* (Janów, с. 154), *па'ха* (СБГ, с. 393), *па'шина* (Он, II, с. 46), *пуд'пах'є*, *пах'вина* (СЗГ, II, с. 102, 32), *пахв'і'на*, *пуд'мишка* (Н), *п'ід'мишка* (СГНН, III, с. 118), *па'хва*, *па'фа*, *пах'вина*, *пах'віна*, *па'х'віна*, *пах'вини*, *пафи'на*, *пафе'на*, *під па'фу*, *пахви*, *пу'хва*, *под'пахви*, (*под*, *під*, *пуд*, *пад*, *пу'д*)*пах'войу*, *падпа'ха*, *подпа'ха*, *пудпа'ха*, *п'одпа'ха*, (*пад*, *пуд*) *пах(о)айу*, *падпаху*, *пах* ‘відповідники *x* (*пахва*)’ (АУМ, I, к. 101), *па'ха*, *па'фа* (АУМ, II, к. 85) *п'т-пахва*, *п'т-паха*, *пуд ру'койу*, *пуд пле'че*, *пуд пле'чом*, *п'д п'л'єчом*, *пах*, *пах'вина*, *пазуха* (АУМ, II, нк. 85).

Лексема *пах'ва* має значення: 1) ‘внутрішня частина плечового згину’; 2) ‘місце у верхній частині тіла тварини між ребрами і черевом’ (КСПГ): *пах'ва о'до шч'і'тайу йа / ў бо'ку* (Н); 3) ‘чохол для мисливської рушниць’ (СЗГ, II, с. 32). Мотиваційна ознака (далі – МО) появи вторинних значень – зовнішня подібність.

Лексема *лікоть* зафіксована з такими значеннями: 1) ‘місце з'єднання плечової кістки з кістками передпліччя, де згинається рука’ з цією семантикою лексема відома в багатьох діалектах, хоча джерела фіксують лише в (Он, I, с. 414), *локоть* (ПГ, с. 95), *likot'*, *lykot'* (Janów, с. 118); 2) ‘частина рукава одягу, що облягає лікоть’* *л'охот'*, *л'окот'* (Н); 3) ‘старовинна міра довжини, приблизно в півметра’ (СУМ, IV, с. 514), *лікоть*, *локоть* (ГС, с. 113; ПГ, с. 94), *локот'* (Он, I, с. 417); 4) ‘довжина витканого полотна, яка набивається за один раз на навій’ *локот'*, *л'окот'* (МЛАПП, с. 274). Вторинні значення у структурі лексеми *лікоть* розвинулися внаслідок метонімічних процесів: семема ‘частина рукава одягу, що облягає лікоть’ – результат перенесення за суміжністю розташування реалій; решта значень – метроніми, які з'явилися шляхом вторинної метонімії за формулою назва пристосування для вимірювання – назва одиниці вимірювання [1, с. 20]. Зауважимо, що використання

лексеми *лікоть* для позначення одиниці виміру довжини відоме багатьом мовам. В Україні ця одиниця виміру «застосовувалась переважно для вимірювання тканин ... і звичайно ... дорівнювала відстані від ліктьового згину до кінця середнього пальця руки» [1, с. 20]. Як зазначають інформанти із середньополіської говірки, *на лѡхт'і ко'лис' м'н'ерали'*, тобто наразі метронім не актуальний, проте діалектоносіям відомо, що відстань від кінчиків пальців до ліктя дорівнює приблизно 50 см (особливістю антропометричних мір, зокрема *ліктя*, була відсутність сталого кількісного наповнення метроніма, зумовлена відмінностями в способах вимірювання, тому, за різними свідченнями, *лікоть* дорівнював 46 см [1, с. 20], близько 50 см (СУМ, IV, с. 514), *лікоть* (*локоть*) 60 см (ГС, с. 113), *локот'* 'міра довжини (?)' (Он, I, с. 417)): *це на метри м'н'єрайе й'ен'ч'і'ї ўже // ... о'до не дохва'тило метра даї йак'раз на лѡхѡт' по'пало // ... це й'ен'ч'і'ї так // о'но Ган:а там о'дна // ... от йак ти пон'і'майеш м'н'єрат так йак метрами /а во'на ка / а до лѡхт'а поло'в'іну//* (Н). В. О. Винник зауважує, що «у словнику за ред. Б. Грінченка ця назва подається в двох фонетичних варіантах – *лікоть* і *локіть*, причому як назві одиниці виміру перевага віддається слову *локіть*» [1, с. 20]. Пояснення цьому вчений убачає в прагненні мови формально (за допомогою фонетичних засобів) розмежувати соматичне й метрологічне значення цієї лексики.

Демінутив *лѡхот'ік* позначає 'маленький лікоть' (Н).

Номен *кисть* 'частина руки від зап'ястя до кінця пальців' (СУМ, IV, с. 155) у діалектних джерелах не представлений.

У семантичній структурі лексики *п'ят'* є переносне значення 'п'ятірня' (СЗГ, II, с. 110), тобто 'долоня руки з пальцями; кисть руки' (СУМ, VIII, с. 423). Похідне *п'єдь*, *п'єда* позначає 'міру довжини, що дорівнює відстані між кінцями великого і середнього пальців руки; різновиди вказано' (ГС, с. 147), *ріад'* (Janów, с. 162) (історію метроніма *п'ядь* див: [2]).

Частина кисті руки, що прилягає до передпліччя, в українській мові має такі назви: *зап'ясток*, *зап'ястя* (ще позначає 'браслет') (СУМ, III, с. 285) (вторинні значення *зап'ясток* – 'плоский малий кусок (хліба)' (АУМ, III, ч. 3, с. 113; Т, с. 156), *зап'ясток* 'манжета' (ПГ, с. 63)). Лексеми утворилися префіксальним способом від *п'ясток* 'у людини і наземних хребетних тварин – середня частина скелета кисті або передньої кінцівки', 'кисть руки; долоня з пальцями'. Остання – від *п'ясть* 1) 'у людини і наземних хребетних тварин – середня частина скелета кисті або передньої кінцівки', 'кисть руки; долоня з пальцями'; 2) діал. 'кулак' (СУМ, VIII, с. 419), *п'яс'т* (ЛАЗО, I, к. 38). Дериват *п'ястук* діал. 'кулак' (СУМ, VIII, с. 419), *п'яс'тук* 'великий кулак' (ЛАЗО, I, нк. 38).

Семему 'внутрішній бік кисті руки' позначають номени *doloń, dolońia* (Janów, с. 45), *до́лошка* (СУСГ, с. 69), *ла́доня* (СУСГ, с. 114), *до́лон'а*, *ло́дон'а* (Н), *ла́дошка* (СУСГ, с. 115), *ляпка* (СУСГ, с. 123) (від *ляпати* 'плескати в долоні'). У діалектах української мови лексема відома не лише із соматичною семантикою. Її фонетичний варіант – *ла́доня* – виступає як назва 'рівнини в загальному значенні' (СНГТК, с. 108) (пор. мікротопонім *Ла́доня* 'рівне поле' (Ч, с. 164)). Семантичний розвиток лексеми відбувався за принципом спеціалізації, «або звуження значення – виникнення більш вузького значення щодо вихідного, більш ширшого значення», раніше вона позначала не тільки частину тіла – долоню, але й просто рівне місце [4, с. 55]. Рудиментом у семантичному ланцюжку є фразеологізм *як на до́лоні* 'дуже добре видно' (СУМ, II, с. 360), де на першому плані одна з визначальних ознак *долоні* – 'рівність'. Виникнення цього значення відбулося внаслідок метафоричного перенесення ознаки за зовнішньою подібністю. Також *ла́дон'а* виступає як назва 'дівчини, якій догоджають у всіх бажаннях'. Виникнення цього значення діалектоносії коментують так: *мазні́чку... // о́ така ла́дон'а ў́ ма́тер ти́ 'в'і́"росла / 'пан'і та́ка // це ў́же так по́ман'уйут // ... ('д'е́ўка) ў́ ма́тер 'в'і́"росла ў́ак на до́лон'ц'і те́бе 'в'і́"носи́ла // (Н).*

У сучасних діалектах лексема *'палець* (у давньоруській мові, очевидно, позначала тільки 'великий палець' [2, с. 311]) уживається як із первинним соматичним значенням, зокрема *'палець* (Он, II, с. 36), *'пали'ць*, *'пали'ц'*, *'палець* (ЛАЗО, I, к. 37), *'палець* (СБГ, с. 379), *па'лиць* (СЗГ, II, с. 23; КСПГ), так і з вторинними. Семеме 'кінцева частина лап тварин і птахів' *'пал'ець*, *'пал'ець*, *'палець* (КСПГ), *'палець* 'вигин чи ребро в бляшаній формі для випікання хліба' (СБГ, с. 379) виникли внаслідок поєднання функційного та метафоричного (за подібністю) перенесень. Інші значення: 'дерев'яний цвях, забитий у брусі стіни для їх скріплення' *'палець* (АБЛЗП, с. 24), 'деталь у вигляді стержня в машинах' *'пал'ець*, *'пал'ець*, *'палець* у *сеч'карн'і*, у *кроснах* (Н), *'палець*', *'палець*, *'пал'ець* 'торцове завуження каркасного стовпа, яке заходить у видовбку нашлапа зверху або підвалини знизу' (НБЛ, с. 162), 'торцове завуження плахи (бруска), яке заходить у паз вертикального стовпа або в паз стіни' (НБЛ, с. 163). Їхня поява зумовлена функційною подібністю реалій, а саме – здатністю щось «брати», тримати. Використання множинної форми *'пальці* на позначення 'держална, яке вдовбується у верхню частину великого правильного весла на плоту' (СГНН, III, с. 73) та 'повдовбуваних патиків у шестерні млина' *'пал'ц'і* (ГРПЛ, с. 120) підтримує зазначену модель творення вторинних значень. Крім того, ця словоформа називає 'передню частину взуття, носок' – *'пал'ц'і* (ГСОВ, с. 113). Цей факт вторинної номінації пояснюється суміжністю розташування пальців і частини взуття, що їх прикриває.

Демінутив *палч'і^к* позначає ‘маленький палець’, ‘кіготь нехижої птиці’ (*мо'їа / ка'жу / курочка одор'вала аж од двох палч'ікоу два н'охт'ік'і // ... да не може ... ступ'іт*). Також зафіксовано використання лексеми на позначення ‘мізинного пальця’: *зб'і'ла ч'і пор'єзала с'вого палч'іка // (Н)*.

Зважаючи на життєву необхідність цього соматизму, у діалектах побутує також низка лексем на позначення окремих пальців: (*палец*) *великий*; *другий* ‘вказівний’; *третий* ‘середній’; *четвертий* ‘персневий’; *мізилний* ‘малий’ (Горбач, с. 439), де в основу називання покладено розмір (*великий*, *мізилний*) та порядок розташування (решта назв), починаючи від великого пальця. Інші назви на позначення пальців: *середн'ий*, *кризениц'* (безіменний), *мізениц'* (СЗГ, I, с. 254), *примізінец* ‘безіменний палець’ (СЗГ, II, с. 87), *ма'дзіл'ник* ‘мізінець’ (Он, I, с. 425); *мізерник* (Он, I, с. 442), *мізил'ни'й*, *мізел'ний* (Он, I, с. 442), *мізу'пук*, *мізупес*, *тузупес*, *мізуппу'ї ратес*, *пізупес*, *мізупок* (Janów, с. 128), *мізилник* (ПГ, с. 102), *ме'зінец* (Сизько, с. 53). Ще одна назва мізинця – *пал'чик* (ГВД, с. 388) – підкреслює його характерну особливість – малий розмір.

У говірковій мікросистемі с. Невгоди пальці на руці людини (від великого до найменшого) мають назви: *в'ел'ік'і', ўка'зат'ел'ні', серед'ні', ко'зі'нец*; бо *в'он коло ме'зі'нца, м'е'зі'н:і'*; *пал'ец*: *в'ел'ік'і', по-кул'турному ўка'зат'ел'ні', ма'зі'н:і', н'ерві'ї пал'ец* – *в'ел'ік'і' / другі'ї* – *непудрушнік / а 'ц'і'е / а це м'е'зі'н:і' / а 'ц'і'е два*. Серед перерахованих специфічною є назва *непудрушнік*. Її виникнення діалектоносії коментують так: *в'он / баш / не так же ж сам тебайе / в'ел'ік'ого до й'го чав'і'ш // (Н)*.

Одне зі значень лексеми *пер'вак* у гуцульських говірках – ‘великий палець’ (ГС, с. 145). Її соматична семантика пояснюється порядковою (просторовою) характеристикою розташування пальців на руці людини, оскільки називання пальців починається від великого (першого).

Від назви *мізинний* (псл. *mězinь* ‘найменший, наймолодший’ (ЕСУМ, III, с. 473)) утворено демінутив *мізинчик* ‘найменший палець на руці’, який використовується й для називання ‘останньої дитини в сім'ї’ (СЗГ, I, с. 315), ‘найменшого хлопця в родині’ *ме'зі'нчик* (Сизько, с. 53): *за м'нойу ходит'іє і ме'зі'нч'і'к* (Н) (флексивний дериват *ме'зі'нка* позначає ‘найменшу, наймолодшу дівчину в родині’ (Сизько, с. 53), а також *мізуп* ‘остання дитина в матері’, *мізуппу'ї сун* ‘наймолодший син’ (Janów, с. 128)). Подібне маємо й у випадку з прикметником *мізинни(а, е)*, який має таку ж семантику (СПГ, с. 125). Поява вторинних значень у структурі цих слів зумовлена метафоричним перенесенням за подібністю останнього, найменшого пальця та відповідного статусу наймолодшої дитини.

Діалектна лексема *мізерний* має значення 1) 'мізинний'; 2) 'худий, сухий' (Он, I, с. 442). При зіставленні цих значень із семантичним наповненням літературного відповідника констатуємо випадок семантичних зрушень у структурі лексеми, оскільки літературна мова подає як первинне значення 'незначний за розміром; дуже малий', а соматична семантика цьому прикметнику взагалі не притаманна (СУМ, IV, с. 730).

Семему 'палець', крім однойменного соматизму, позначають номен *обручник* (ПГ, с. 122), а також лексема старослов'янського походження *перст* (Он, II, с. 57; ЛАЗО, I, к. 37). Остання як єдина назва пальця без конотації урочистості, застарілості функціює лише в центральних закарпатських говірках. У діалектному мовленні вона відома зі вторинним значенням 'м'який кінчик пальця'. М. В. Никончук та О. М. Никончук кваліфікують його як «семантичний ендемізм, оскільки в словниках зафіксовано (лексеми. – Н. Д.) тільки в значенні 'палець'» (НЕЛ, с. 180). Форма множини цього слова – *персти* – уживається зі значеннями: 1) 'жіноча прикраса на шию, намисто'; 2) 'жіноче намисто, яке звисало до грудей і прикріплювалося до одягу, щоб не обвисало' (ГСОВ, с. 117). МО – певна подібність форми намистинок до пальців, зокрема їх продовгуватість.

Первинна семантика діалектного *пушка* – 'кінчика пальця руки' (ГС, с. 160; СБГ, с. 447), *пучка*, *пучк'і* (ПЛНМ, с. 57), вторинна – 'щіпки, дрібки' (ГС, с. 160) та 'рушниці' (СБГ, с. 447). Останнє значення, напевно, репрезентує омонімічну лексеми. Демінутив *пушечка* позначає 'щіпку, дрібку' (ГС, с. 159; СБГ, с. 447). МО – суміжність розташування, оскільки серед значень лексеми *пучка* в СУМ 'три пальці руки (великий, вказівний і середній)' (СУМ, VIII, с. 410–411)). Соматизм 'пучка, м'яка частина кінця пальця руки' представлено й назвою *мід'к'іш* (Н). Зазначимо, що лексема *пучка* в досліджуваній говірці використовується для номінації 'суглоба (кісточки, що випирає) пальця руки' (в опрацьованих джерелах таке значення не зафіксовано). Паралельно функціює синонімічна назва цього соматизму – *суставч'ік'і*: *оце ц'їйє суставч'ік'і* – *пучечка*. Отже, демінутив *пучечка* позначає 'суглоби (кісточки, що випирають) пальця руки' та 'щіпку, дрібку' (Н).

Кінчик пальця руки в діалектах також позначають номени *ч'іколотк'і*, *ш'ч'ікалаткі*, *ш'чиколотк'і*, *ш'чиколотки*, *ш'ч'іколотк'і*, *ш'чоколотк'і* (ПЛНМ, с. 57), *подушечка* (СЗГ II, с. 62).

Семему 'частина пальця' репрезентують назви *zustawec*, *czykołonok*, *perehup* (Janów, с. 286), а варіанти *чиколинок*, *чиколонок*, *чиколник*, *чиколодок*, *чиколоток*, *чикольник* – 'суглоб пальця' (СБГ, с. 641), *чикольшинь* (Г, с. 453).

Лексема *ніготь* позначає: 1) 'рогове захисне покриття на кінцях пальців людини' *ніхот*, *нохот* (Он, I, с. 493), *ньоготь* (СУСГ, с. 144), *ніхоть*, *ноготь* (Janów, с. 141; ПГ, с. 118); 2) 'кіготь хижої птиці' *н'огот*; 3) 'кіготь нехижої птиці' *н'ігот*, *н'огот*, *н'огат* (МЛАПП, с. 199). Вторинні значення виникли внаслідок перенесення за зовнішньою та функційною подібністю.

У діалектах, крім назви *ніготь*, для позначення відповідного соматизму використовують конотовані відповідники: *кігті*, *кохті* (КСПГ), *пазюр* (Сизько, с. 65), *пазури*, *пазюри*, *рапузи* (КСПГ), *пазори*, *пазурі* (ПГ, с. 131): *оно йак позаводи́те молоддйе / до ка'жут / оно йа'к'йе / кохт'і позаводи́ла; копт'і, пазурé // (Н)*. Первинною для них є функція позначення відповідних частин тіла тварин та птахів.

Отже, назви частин руки становлять достатньо чисельну групу, широку за позначуваням нею денотативним полем. Номінативна специфіка цієї лексичної групи виявляється в тому, що: а) порівняно з назвою цілої кінцівки – *рука*, яка є суто «людською», серед назв її анатомічних складників відбувається взаємообмін між ТГЛ людина як біологічна істота і тваринний світ: *палець* 'одна з п'яти рухомих кінцевих частин кисті руки або ступні ноги в людини' та 'кінцева частина лап тварин і птахів'; *ніготь* 'рогове захисне покриття на кінцях пальців людини' і 'кіготь хижої птиці', 'кіготь нехижої птиці'; зафіксовано факти використання назв *кігті*, *пазури*, *рапузи* на позначення нігтів людини з негативною конотацією тощо; б) зафіксовано кілька випадків номінації тією самою лексемою частини тіла загалом та її складників: *пал'чик* 'маленький палець' і 'мізинець', *перст* 'палець руки' й 'м'який кінчик пальця' (те саме можна сказати про соматизми *рука*, *нога*); в) значна частина соматонімів має фонетичні варіанти: *пал'ець* / *пал'ець* / *палець*; *м'езін:ий* / *м'езин:ий* (палець); *долоня* / *лодон'а*; *кохт'і* / *копт'і*; *плече* / *плеч'е*; г) серед назв частин руки широко представлена синонімія. А приклади на зразок *йка'зат'ел'ний* / *непудрушни'к* є свідченням того, що дані окремих говірок мають значну перспективу, оскільки можуть доповнювати наддіалектні моделі новими елементами, усуваючи лакуни в представленні матеріалу, зумовлені диференційним характером більшості діалектних лексикографічних праць, фрагментарністю охоплення території тощо, а зібраний таким чином матеріал створить цілісну картину функціонування соматизмів та відсоматичних семантичних дериватів в українському діалектному континуумі.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

АБЛЗП – Євтушок, О. М. Атлас будівельної лексики Західного Полісся / О. М. Євтушок. – Рівне : Державне редакційно-видавниче підприємство, 1993. – 134 с.
АУМ – Атлас української мови. – К. : Наук. думка, 1984–2001. – Т. 1–3.

Г – Горбач, О. Словник говірки села Негостина (Румунія) (упорядник Н. Хобзей) / О. Горбач // Діалектологічні студії 3. Збірник пам'яті Ярослави Закревської. – Львів, 2003. – Вип. 3. – С. 422–453.

ГВД – Горбач, О. Діалектний словник північно-добруджанської говірки с. Верхній Дунавець біля Тульчі / О. Горбач // Зібрані статті V. Діалектологія. – Мюнхен, 1993. – С. 362–404.

ГРЛП – Горбач, О. Словник діалектної лексики північно-наддністрянської говірки сіл Романів, Підсоснів, Підберізці й Ладогів (1965) // Горбач О. Зібрані статті V. Діалектологія. – Мюнхен, 1993. – Т. V. – С. 75–156.

ГС – Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.

ГСОВ – Гримашевич, Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок / Г. І. Гримашевич. – Житомир: Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2002. – 184 с.

КСПГ – Картотека Словника поліських говорів (зберігається на кафедрі української мови Житомирського державного університету).

ЛАЗО – Дзензелівський, Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР: Лексика / Й. О. Дзензелівський. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 1958–1960. – Ч. 1–2.

МЛАПП – Никончук, М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови: Правобережне Полісся / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – К.: Наук. думка, 1979. – 316 с.

Н – запис зроблено в с. Невгоди Овруцького р-ну Житомирської обл.

НБЛ – Никончук, М. В. Будівельна лексика Правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – Житомир: Редакційно-видавничий відділ облполіграфвидаву, 1990. – 372 с.

НЕЛ – Никончук, М. В. Ендемічна лексика Житомирщини: методичні рекомендації для вчителів / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – Житомир, 1989. – 272 с.

НТЛ – Никончук, М. В. Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – К.: Наук. думка, 1990. – 292 с.

Он – Онишкевич, М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2.

ПГ – Піпаш, Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.

ПЛНМ – Никончук, М. В. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії / М. В. Никончук, О. М. Никончук, В. М. Мойсієнко. – Житомир: Полісся, 2001. – 148 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.

СГНН – Чабаненко, В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1–4.

СЗГ – Аркушин, Г. Л. Словник західнополіських говірок / Г. Л. Аркушин. – Луцьк, 2000. – Т. 1–2.

Сизько – Сизько, А. Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини / А. Т. Сизько. – Дніпропетровськ, 1990. – 100 с.

СПГ – Лисенко, П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; [за ред. І. К. Білодіда] – К. : Наук. думка, 1970–1980.

СУСГ – Глуховцева К. Д. Словник українських східнословобожанських говірок / [К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко та ін.]. – Луганськ, 2002. – 233 с.

Т – Турчин, Є. Д. Лексична реалізація мікрополя «частини хліба» в українських говорах / Є. Д. Турчин // Структурні рівні українських говорів. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 146–165.

Ч – Черепанова, Е. А. Микротопонимия Черниговско-Сумского Полесья / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 458 с.

Janów – Janów, J. Słownik huculski / J. Janów. – Kraków : Wydawnictwo naukowe DWN, 2001. – 294 s. : іл.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Винник, В. О. Назви одиниць виміру і ваги в українській мові / В. О. Винник. – К. : Наук. думка, 1966. – 152 с.
2. Німчук, В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1992. – 416 с.
3. Языковая номинация. Общие вопросы / [отв. ред. Б. А. Серебrenиков, А. А. Уфимцева]. – М. : Наука, 1977. – 360 с.
4. Ястремська, Т. О. Структурно-семантична організація та географічна диференціація пастушої лексики гуцульського говору : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ястремська Тетяна Олександрівна. – К., 2002. – 287 с.

Стаття надійшла 25.03.2017 року

УДК 811.161.2'373.21

Оксана Зелінська

(Умань, Україна)

e-mail: zelinska67@ukr.net

ФУНКЦІЇ ТОПОНІМІВ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ XVII СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано стилістичні функції топонімів у писемних текстах української мови XVII століття, які не належать до пам'яток офіційно-ділового стилю. Матеріалом дослідження стали проповідницькі твори та тексти передмов і присвят, які презентують художній стиль української писемної мови названого періоду. Основною функцією топонімів є локалізаційно-просторова, зумовлена необхідністю позначення місця, де відбувалася та чи та подія. Значна кількість топонімів, засвідчених у досліджуваних текстах – це ойконіми, згадані у Святому